

Др Дубравка Стојановић, ван. проф.

Одељење за историју,

Филозофски факултет, Универзитет у Београду

УДК 316.728:323.1(=163.3/.6)(497.11)''1890/1914''

323.1(=163.3/.6)(497.11)''1890/1914''

Југославија пре Југославије. Југословенство у свакодневном животу Београђана 1890–1914*

Апстракт: Тема југословенства, као једна од многих „несрећних“ тема српске историографије, била је заборављена последњих 25 година, и у овом раду се југословенству приступа из методолошки новог угла, који може променити досадашњу слику и допунити знања. Тема овог рада јесте „свакодневно југословенство“, које су грађани Београда и Србије живели у деценијама пре стварања југословенске државе. Показани су знаци повезивања малих људи, начини на које су они доживљавали и искусили идеју заједништва много пре него што је она уопште постала историјски могућа. Истраживање представља први покушај да се прикаже дух времена, размишљања и осећања обичних људи, стога су главни извори кратке вести о животу Београда и о разним културним активностима. Анализиран је позоришни живот, концерти, спорт, туризам, оне области које спадају у нову појаву – масовну културу, која је обележеје тог времена и која је демократизовала политички простор дајући реч свим припадницима друштва.

Кључне речи: југословенство, Београд, свакодневни живот, југословенска идеја, масовна култура

Југословенство је једна од многих „несрећних“ тема српске историографије. Њено постојање у фокусу научника било је углавном одређено политичким разлозима. То би се лако могло доказати већ квантитативном анализом историографске продукције. Током постојања две југословенске државе, док је југословенство било државна идеологија, истраживање тог феномена било је форсирано, а потрага за његовим коренима била готово обавезна научна дисциплина и тема. У потрази за коренима Југославије историчари су одлазили све дубље у прошлост, сежући чак до епохе просветитељства¹. Будући да је у то време студијама прошлости методолошки превладала политичка историја, корени Југославије налажени су у политичким идејама интелектуалне, па затим

* Енглески превод овог чланка биће објављен у часопису East Central Europe.

¹ Екмечић, Милорад, *Стварање Југославије 1790–1918*, Београд 1989.

и политичке елите, у њеним прокламованим или непрокламованим пројектима и програмима, у изјавама, декларацијама, државним „смерницама“....

После распада заједничке државе, почело је порицање њене предисторије, па су чак и у школске уџбенике ушле реченице као што је била она да „идеја југословенства није била до почетка 20. века раширена у Србији“.² Нису се више истицали југословенски пројекти ни програми, изјаве се више нису помињале, од декларација остале су само оне које се баш никако нису могле избрисати, док је сама Југославија једноставно проглашена за политичку грешку.³ Крвави распад Југославије охрабрио је многе историчаре да себи дозволе да уместо претходне генерације њених адвоката, пређу на страну тужилаца или судија бившој држави иако ниједан од тих послова није њихов. Управо због свега тога потребно је вратити се тој теми, сада скоро четврт века од распада државе и скоро век од њеног настанка. Не због јубилеја већ управо због тога што се настанак те државе данас најчешће своди само на последицу Првог светског рата и одлуке великих сила да после распада великих централноевропских царстава, на њиховој некадашњој територији направе националне или вишенационалне државе малих народа. Таквим тумачењима се поричу сви процеси који су претходили не само 1918. већ и 1914. години. Као да се жели заборавити чињеница како је југословенска идеја била стара већ више од сто година када је држава направљена⁴ и да баш та дуга историја идеје може указати на снажне и контроверзне мотиве из којих је она два пута стварана и два пута рушена. Разлози који за стварање две југословенске државе и разлози за њена два рушења кључеви су за разумевање дубоких друштвених, економских и политичких проблема тог простора, па нам нова истраживања могу помоћи да их детектујемо.

Теми југословенства важно је вратити се управо због тога што је забрављена последњих 25 година, али је то потребно урадити из методолошки новог угла, који може променити досадашњу слику и допунити знања. Због тога је тема овог рада „свакодневно југословенство“, оно које су грађани Београда и Србије живели у деценијама пре стварања југословенске државе. Биће откривани знаци повезивања малих људи, начини на које су они доживљавали и искусили идеју заједништва много пре него што је она уопште постала историјски могућа. Далеко од великих програма и прихватања југословенства од свих, па и конзервативних српских политичких странака, дешавао се један процес узајамног упознавања, потребе да се стварају неформалне везе с људи-

² Гаћеша, Никола; Младеновић Максимовић, Љиљана; Живковић, Душан, *Историја за 8. разред*, Београд 1993, стр. 49.

³ О томе: Rusinow, Dennison, „To Be or Not to Be? Yugoslavia as Hamlet“, у: *Field Staff Reports*, 1990–1991. No. 18, p.3

⁴ Од новијих враћања на ту тему посебно видети: Đokić, Dejan (ed), *Yugoslavism. Histories of a Failed Idea 1918–1992*, London 2003.

ма који су говорили разумљивим, ако не и истим језиком и који су, притиснути Хабзбуршком царевином, осећали исту националну фрустрацију као и грађани Србије, окружене великим, непријатељским империјама.

Тема овог рада је оно што Џон Лемпи дефинише као промену која се осећала у ваздуху, од времена када је реч Југословен ушла у језик и прешла у свакодневну употребу.⁵ Ово истраживање треба схватити као „хватање тог ваздуха“, као први покушај да се осети дух времена, размишљања и осећања обичних људи. Главни извор биће кратке вести о животу Београда, о разним културним активностима, догађајима који су бојили живот престонице и одражавали дубље политичке идеје и процесе. Биће анализиран позоришни живот, концерти, спорт, туризам, оне области које спадају у нову појаву – масовну културу, која је обележје тог времена и која је демократизовала политички простор дајући реч свим припадницима друштва. Анализа тих нових, модерних области градског живота посебно је важна јер показује да југословенство није постојало само у главама најугледнијих интелектуалаца или документима министарстава спољних послова већ да је сишло на улице, тргове и постало свакодневица. Ово почетно истраживање тог феномена засновано је искључиво на штампи, посебно оној „булеварској“, која је преносила расположење са улица Београда, свакодневне догађаје и, без много коментара, доносила информације и најављивала догађаје. Иако је реч о само једној врсти извора, она је посебно значајна. Булеварске новине преносе атмосферу која влада у граду, али медији и учествују у њеном стварању. Они су главни носиоци замишљене заједнице, они стварају расположење и разносе идеје, они омасовљују политичке концепте и „спуштају“ их из елитних сфера до масовне културе. И без додатних архивских истраживања, само праћење дневних новина показује разноврсност веза међу народима који ће створити Југославију, па овај чланак треба схватити као подстицај за даља, дубља истраживања феномена „подземног југословенства“.

Умрежавање југословенства

Вести које су дневне новине преносиле из културног живота Београда показују да су контакти између представника народа који ће створити Југославију били разноврсни и да су све области културе биле окренуте ка успостављању међусобних веза и упознавању. Разноврсност и бројност тих веза утицали су на то да данашњи истраживач ондашње штампе стиче утисак како се свако трудио да са своје стране направи неку копчу, допринесе успостављању још једне мреже, помогне повезивању и упознавању. Предњачиле су елитне области културе, али је, како је време пролазило, југословенство све више постајало

⁵ Lempi R., Džon, *Jugoslavija kao istorija. Bila dvaput jedna zemlja*, Beograd 2004, str. 63.

део популарне културе и укључивало све већи број институција, организација цивилног друштва и самих грађана, појединаца. То „спуштање у народ“ значило је умрежавање друштвених група и ширење идеје вертикално, кроз друштво и у дубину, у унутрашњост земље.

Кад је историја културе у питању, могло би се закључити да су најранији контакти са другим Јужним Словенима успостављени у области позоришне уметности. Досадашња историографија обележила је годину 1841. као прву у којој је остварен контакт између позоришног Загреба и Београда, када су, под покровитељством кнеза Михаила у Београд дошла три загребачка глумца да помогну новооснованом првом престоничком позоришту, Театру на Ђумруку.⁶ Касније, током друге Михаилове владе, подстакнута „Законом о казалишту југословенском Троједне краљевине“, хрватска Драма кренула је 1862. године на турнеју током које је, из Панчева и Земуна, прешла у Београд. Представе загребачког позоришта које су играле од 4. до 18. августа 1862. године у просторијама Кнежеве пиваре, у атмосфери одушевљења „братском слогом и љубави јужнословенских народа“, о чему су сведочили бројни написи у тадашњој загребачкој и београдској штампи.⁷ Убрзо после те прве посете, Одбор за стално Народно позориште из Београда упутио је 28. фебруара 1863. године идентично писмо управама новосадског и загребачког позоришта, с позивом на будућу сарадњу. Та сарадња била је веома отежана притисцима Хабзбуршке монархије, која није на својој територији могла да дозволи гостовање позоришта из Србије. Ипак, упркос бурним политичким годинама и све већим сукобима између Аустроугарске и Србије, контакти никада нису били прекинути. Сарадња се, у првом реду, одвијала преко извођења комада писаца из Хрватске у Београду (Кукуљевић, Фројденрајх, Округић, Бан, Боговић и Војновић) и српских писаца у Загребу (Стерија, Суботић, Костић, Трифковић),⁸ прихватањем превода страних дела и, на првом месту, разменом глумаца, тако да се могло рећи како почевши од 1863. године није прошла ниједна позоришна сезона да глумци нису одлазили на гостовања „с друге стране границе“. Важан тренутак у међусобном повезивању био је и долазак Андрије Фијана на место глумца и првог сталног редитеља Народног позоришта у сезони 1894–1895. година.

Смена династија 1903. године и долазак на власт краља Петра донели су велике промене. Био је то и велики заокрет у националној политици, а Србија је кренула отвореније и енергичније у процес „ослобођења и уједињења“. Иако данашња тумачења нагињу томе да се радило о тежњама да се створи Велика

⁶ Славко Батушић, „Гостовања Народног позоришта у Загребу“, у: *Један век Народног позоришта у Београду, 1868–1968*, ур. Бранко Драгутиновић, Београд 1968, стр. 505. (у даљем тексту: С. Батушић, „Гостовања Народног позоришта...“)

⁷ С. Батушић, „Гостовања Народног позоришта...“, стр. 506.

⁸ С. Батушић, „Гостовања Народног позоришта...“, стр. 507.

Србија, већ само крунисање краља Петра у септембру 1904. године и све свечаности одржане у ту част недвосмислено су имале југословенски знак. У оквиру крунидбених програма приређена је Прва југословенска уметничка изложба коју је организовао Павле Васић, а на којој је учествовало око сто уметника из свих крајева који су касније ушли у заједничку државу. Одржан је и Први конгрес југословенске омладине, а дан пред крунисање одиграо се и централни догађај – Југословенско уметничко вече, одржано у Народном позоришту. Програм је започео Маринковићевом увертиром, па се преко Зајцове *Вечери на Сави* и Ћоровићеве *Харемске слике Он* дошло до Недведове „заносне песме“ *Драг и млад*, коју је извео познати словеначки октет. Мара Черен изводила је на клавиру дела Шуберта, а Петар Стојановић на виолини „две пијесме уз пратњу гласовира“. Хрватско певачко друштво „Младост“ добило је дуг аплауз за извођење Новакових песама *У летњи сутон*, *Матушки* и *Далмацији*.

И други догађаји, организовани те 1904. године у склопу крунидбених прослава, недвосмислено су проповедали заједништво јужнословенских народа, имајући већ у свом називу придев „југословенско“. Тако је, такође у септембру 1904. године, у Београду одржан Конгрес јужнословенске омладине. У децембру је основана „Лада“, удружење хрватских, словеначких, српских и бугарских уметника. У Сићеву је организована Југословенска уметничка колонија, коју су предводили Надежда Петровић, Иван Мештровић и Рихард Јакопич, као што је, такође у области ликовних уметности, основана Југословенска уметничка галерија при Народном музеју, као прва музејска збирка слика 20. века. Наредне, 1905. године одржан је Први конгрес југословенских књижевника, а наредне године Конгрес југословенских учитеља који је финансирала српска влада, а отворио краљ Петар. Укупно су одржане четири Југословенске уметничке изложбе: 1904. у Београду, 1906. у Софији, 1908. у Загребу и 1912. године поново у Београду, када је у Народном позоришту изведена *Коштана* са увертиром „Слога Србо-Хрвата“. Од 1904. до 1906. године одржана су и четири конгреса јужнословенских новинара.⁹

И област музике отварала је простор на коме су успостављане дубинске везе суседних југословенских народа. Од првих турнеја Београдског певачког друштва почеле су да се успостављају музичке везе. Посебно је било запажено и у штампи подробно праћено гостовање Београдског певачког друштва у Сплиту, 1906. године. Новине су преносиле детаље из те посете, навођени су излети и закуске на које су београдски певачи ишли, места на којима су се сликали, вожње бродом по мору. Одатле је друштво наставило свој пут и концерте по Далмацији.¹⁰

⁹ Подаци из: *Модерна српска држава 1804–2004: хронологија*, аутори, редактори Љубодраг Димић, Трговчевић-Митровић Љубинка, Милан Ристовић и др, Београд 2005.

¹⁰ „Наши певачи у Сплету“, у: *Вечерње новости* (у даљем тексту: *ВН*), 23. август 1910.

Исте, 1906. године, новине су доносиле и вести о другим нивоима музичке сарадње, који су сведочили о томе да је умрежавање већ сишло са елитног нивоа на ниво популарне културе. Тако је, у јануару 1906. године, Тачки тамбурашки клуб хрватских свеучилишних градова био на гостовању у згради Београдског универзитета, будући да је то била нека врста универзитетске сарадње. Приликом доласка хрватских матураната из Осигека, новине су се укључиле у „маркетинг“ и радиле на популаризацији тих културних догађаја, подстичући публику да дође на концерт: речима: „Београђани треба у што већем броју да посете овај прави уметнички концерт браће Хрвата.“¹¹ Публика је преко медија подстицана да тим догађајима да посебно значење и да „за ове концерте младе браће Хрвата као и за њихово борављење међу нама чине се нарочите припреме, па се може очекивати да ће њихови концерти бити најлепше посећени и да ће наша млада браћа моћи понети исто тако лепе успомене из Србије као што су однели браћа хрватски Соколи“.¹² Важна је и чињеница да су тамбурашки оркестар и певачко друштво из Осигека, после Београда, направили читаву малу турнеју по Србији, одржавајући концерте и у Нишу, Крушевцу, Врњцима и Крагујевцу, што показује како су се идеје о зближавању шириле и у унутрашњости земље и како нису остале само потреба елитне престоничке публике.

Културна сарадња и умрежавање постали су нарочито интензивни после 1910. године, када су новине често писале о најразличитијим гостовањима. У позну јесен 1910. године на велико гостовање дошло је друштво „Слога“ из Сарајева, које је данима најављивано као велико гостовања Босанаца у Београду. У Народном позоришту извели су свечани концерт на коме је изведено седам комада, од чега највише српски композитори Мокрањац, Бинички и Маринковић.¹³ Гостовање певачког друштва „Балкан“ из Загреба, које је у хотелу „Касина“ одржавало концерт на коме су изводили разне ауторе, поред европских, Мокрањца и Маринковића, певали су дела словеначког композитора Худолана Сатнера и хрватског композитора Вилка Новака са композицијом „Хрватској“.¹⁴

Новине су посебну пажњу обратиле и на настанак нових уметничких дела, па су нарочит простор посветиле настајању нове композиције Боже Јоксимовића, чије име је требало да буде „Југославија“. Композиција је, судећи по новинама, требало да буде састављена од српске, бугарске, словеначке и хрватске песме.¹⁵ У њу је требало да уђе Змајева *Снохватица*, бугарска *Хајдучка песма*; Хрватску је требало да представља Прерадовићева *Јелица*; Словенију Жупанчичева *Из Беле Крајине*. Како је у новинама писало, песме је на српски требало да преведе

¹¹ „Хрватски матуранти“, у: *ВН*, 23. јул 1910.

¹² „Концерт Хрватских ђака“, у: *ВН* 13. јул 1910.

¹³ „Концерт друштва Слога из Сарајева“, у: *ВН*, 7 новембар 1910.

¹⁴ „Концерт Балкана“, у: *ВН*, 5. август 1911.

¹⁵ „Југославија“, у: *ВН*, 25 март 1909.

Владимир Станимировић, за кога је наведено да је „највише код нас радио на упознавану југословенске поезије“.

На умрежавање југословенства утицало је и јачање цивилног друштва, које је од последњих деценија 19. века у српској јавности имало све значајнију улогу. Као и у другим европским друштвима, и у српском су се институције цивилног друштва појавиле као законито дете модерне, као нова врста веза између државе и друштва. Цивилно друштво појавило се као врста портпарола нових, грађанских очекивања, медиј који је преносио новоформулисане друштвене и политичке захтеве онима који су одређивали правац кретања.¹⁶ У крајњој линији, био је то израз сазреле потребе да правац кретања одређују све шири кругови друштва. То је била срж процеса демократизације, чији је први институционални стуб било управо цивилно друштво. С јачањем друштва јачали су социјални захтеви, све до израстања читавог низа институција, у првом реду струковних удружења, која су пред државу постављала захтеве појединих делова друштва. Прихватљива је, због тога, дефиниција Јиргена Коке да у претече цивилног друштва треба уврстити све оне установе које су организовале, каналисале и помагале артикулацију захтева новоосвешћених грађана пред институцијама државе. Биле су то прворазредне институције, у којима је формулисана политичка, социјална и културна енергија нарастајућег грађанског друштва.

Због тога је важна улога у умрежавању југословенства припадала и јавном простору цивилног друштва, који је доприносио „свакодневном југословенству“, упознавању и зближавању представника елита народа који ће после 1918. године формирати заједничку југословенску државу. Сарадња разних удружења била је формализована већ поменутиим низом конгреса струковних и других удружења који су одржани у Београду у част крунисања краља Петра, у јесен 1904. године. Континуитет њихових веза требало би посебно истраживати, али већ и летимична анализа дневне штампе ствара нам слику о тим повезивањима која су се дешавала иза завеса „велике политике“.

Новине су преносиле активности удружења, па се тако лако може уочити да су она користила разне прославе како би их поделила с колегама из покрајина суседне монархије за које се веровало да припадају југословенском простору. Тако, на пример, извештаји са прославе музичког друштва „Станковић“ из 1910. године показују да су у прослави учествовала друштва из Словеније, Хрватске и Босне и Херцеговине: „Славец“ из Љубљане, „Јавор“ из Вуковара, „Српско Академско Певачко друштво“ из Загреба, „Милутиновић“ из Босанске Крупе, „Слога“ из Сарајева, „Слога“ из Дубровника, „Бранка“ из Задра.¹⁷

¹⁶ Jürgen Habermas, *Javno mnjenje. Istraživanje u oblasti jedne kategorije građanskog društva*, Београд 1969.

¹⁷ „Долазак певачких друштава“, у: *ВН*, 11. мај 1910.

Босанскохерцеговачко удружење из Београда било је такође веома активно у покушајима да приближи две средине. То удружење организовало је доста манифестација, нарочито после анексије Босне и Херцеговине, на којима је изражавана солидарност са „тужном, братском Босном“.¹⁸ На основу тако штурих истраживања није једноставно утврдити који је био стварни „садржај“ тих братских осећања, колико је он био српски, југословенски, јужнословенски или пансловенски. Ти идентитети постојали су истовремено, преплићући се и сукобљавајући се, делујући променљиво: уједињујући, у правцу југословенског заједништва, или разједињујући, у смеру одвојених националних хомогенизација. Посебне националне свести народа који ће чинити Југославију настале су током 19. века, али се њима, упоредо или нешто касније, придружила потреба за ширим интеграцијама на словенском југу, те у оквиру панславистичког покрета. То питање нарочито је тешко разложити у покретима који су бујали после анексије Босне и Херцеговине, натопљеним емоцијама које замагљују разумевање схватања заједништва у Босни и у Србији. Преплитање и сукобљавање идеја српства и југословенства у Србији у деценијама пред Први светски рат веома је важна тема којом би требало да се бави српска историографија, јер би јој такво истраживање помогло у тумачењу сложених идентитета у Србији. Дубље проучавање наноса српства и југословенства у оквиру националне идеологије могло би помоћи разумевање касније заједничке државе и неспоразума који су настајали између националних покрета.

Ипак, један инцидент у Руском клубу 1910. године може помоћи у наслућивању природе занимања за Босну и Херцеговину. Програм Босанскохерцеговачких вечери био је у српском тону: читала се песма Петра Кочића; гуслар је изводио *Смрт старца Вујадина*, док су Јефта Дедијер и Радослав Васовић држали предавања о суседним аустроугарским покрајинама.¹⁹ Неколико дана након изведеног програма *Вечерње новости*, иначе блиске обреновићевским круговима и конзервативној опозицији, изразиле су свој протест због тако сачињеног програма. Наведено је да је „Српско-Руски клуб“ приликом приређивања Босанскохерцеговачког дана „сасвим заборавио на браћу вере мухамеданске, што по нашем схватању о гајењу интереса Српства и Словенства није никако ни требало ни смело да буде. Зар да хоћемо Југословенске и Свесловенске заједнице, а да притом сасвим ниподаштавамо оне који су нам најближи. Нити смо ми криви што су нама Грци натурали њихову, нити су они криви што су Турци њима натурали муслиманску веру. Главно је то да нити смо ми нити су они због натурених нам вера напустили народно обележје, напустили наш заједнички матерњи језик српски. Срби смо и једни и други сасвим [...]. Прво треба радити на зближавању свих Србова, па онда кад у томе успемо, даћемо

¹⁸ „Забава код Булевара“, у: *ВН*, 5. фебруар 1909.

¹⁹ „Словенско-српски дани“, у: *ВН*, 14. новембар 1910.

тима доказ да у мемо радити на зближавању Југословена и свих осталих Словена“. ²⁰ Из овога се види једно касније напуштено разумевање српске нације као оне чији припадници могу бити свих вера, али овај одломак показује да је јасно прављена разлика између Срба и других Југословена, односно да не стоје тезе да је југословенство било само маска за великосрпство већ да су се те категорије јасно разликовале. Иако ти програми и нису били у потпуности одвојени, посебно у годинама када је Аустроугарска деловала моћно и када је Југославија могла бити само далека утопија, из писања штампе се, макар на овом нивоу истраживања, може утврдити да је прављена јасна разлика између српства и југословенства, да су ти феномени, чак у конзервативној штампи, схватани као две фазе уједињења, а да преплитање тих идеја није доводило у питање уједињење Југославије као крајњи циљ. Остварење ужег, српског циља није значило напуштање југословенства.

Институције цивилног друштва, у првом реду струковна удружења, биле су важан део процеса умрежавања и то је био део који је југословенство „спуштао у народ“ са висина елитне културе до обичних, малих људи. Посебно добра илустрација те појаве била је посета хрватских гостионичара српским колегама. У марту 1912. године одржан је у Земуну Конгрес гостионичара, што је хрватска делегација искористила да дође у посету Београду. Београдски домаћини су бродом отишли у Земун по своје колеге, а онда су дошли у Београд, где су у Топчидеру приредили „Другарско весеље“. Новине су прилежно преносиле програм посете, који је био брижљиво планиран. После забаве у Топчидеру, била је организована вечера у „Касини“, са концертом војног оркестра. Сутрадан ујутру гости су посетили Југословенску изложбу, а после подне отишли на излет у Смедерево, уз пратњу војне музике. ²¹

Гостовање словеначког певачког друштва „Љубљански звон“, у Народном позоришту 1910. године, заслужило би засебну студију због многострукости и вишезначности порука које су том приликом послате. Наиме, нису то биле само о уметничка размена и сарадња већ је тај догађај имао хуманитарни карактер, јер је концерт био изведен као жеља словеначких уметника да помогну поплавленима у Ресави, дакле за добротворне сврхе. ²² Тај податак више говори о потреби за заједништвом и међусобним помагањем него о самој уметничкој сарадњи. Идеја да словеначко певачко друштво одржи хуманитарни концерт за корист поплавлених у српској унутрашњости говори о томе да су осећања емпатије и саучесништва била снажна у новим српско-словеначким односима и да су се она односила управо на најшире друштвене слојеве који су били погођени природном непогодом. Та „народна солидарност“ била је квалитативни

²⁰ „Српство, Словенство, Српско-руски клуб и Ново време“, у: *BH*, 19. новембар 1910.

²¹ „Посета хрватских гостионичара“, у: *BH*, 27. март 1912.

²² „Љубљански звон у Народном позоришту“, у: *BH*, 25. јун 1910.

корак даље у односу на првобитне утопијске идеале интелектуалаца и значила је значајно продубљивање покрета који је носио југословенско име.

Важну улогу у умрежавању појединаца и група који су подржавали и ширили идеје југословенског заједништва играли су и нови видови масовне забаве, у првом реду туризам и спорт. Као део модерне, туризам и спорт нужно су били и део националних идеологија. Као и други облици масовне културе, они су постали простор дефинисања националног идентитета. Упознавање природних лепота и историјских знаменитости отаџбине, исто као и припрема тела за стварање „новог, националног човека“,²³ били су начини на које су се појединци уводили у службу отаџбини и ефикасни медијуми за конструкцију пожељне слике о сопственој нацији. Ћачке екскурзије, чији су итинерери оцртавали стварне или имагинарне границе нације, те стварање спортских удружења која ће као своје циљеве поставити вирилност, хероизам и солидарност постаће врста „тренинга“ националне хомогенизације. Преузимајући из западне Европе те моде и облике понашања, српска елита преузела је и друштвену и националну функцију тих облика забаве.

Туризам је имао посебну улогу у међусобном упознавању и умрежавању носилаца идеја заједништва. Томе су доприносили и нови обичаји виђенијих становника престонице који су крајем 19. века почели да одлазе и на море. Због добрих железничких саобраћајних веза одлазило се готово искључиво на Кварнерско приморје, у првом реду у Абацију (Опатију). До 1908. године тај пут трајао је два дана и било је нужно ноћење у Фиуми (Ријеци), али је касније пут битно убрзан, па су у новинама изашле рекламе за брзо путовање на море, за свега један дан.²⁴ Приватна писма или дневници откриће још много више о првим боравцима на мору, али и штампа је јављала о томе да су поједини грађани одлазили на краћи или дужи одмор. Углавном су се одласци на Приморје доживљавали као здравствена потреба, па је тако, рецимо, јављено да је г. Јаша Векерић, експлоататор Радикалне странке, отишао да се „мало поправи“.²⁵ На дуже одморе одлазили су и виђенији политичари, па су новине обавештавале да је председник владе Михаило Вујић отишао у Абацију на једномесечни одмор.²⁶

У рекламирању Приморја и храбрењу српских грађана да се одлуче на далеки пут посебно се наводио да на Приморју, у Абацији, има све већи број српских радњи, и то продавница, берберских радњи и соба за изнајмљивање које држе Срби. Посета тим радњама била је подстицана, између осталог, и следећом рекламом: „Ни један Србин, посетилац Архимандрије (Опатије), не треба да

²³ Исто, стр. 137.

²⁴ „За један дан до мора“, у: *BH*, 9. март 1908.

²⁵ „Отишао на приморје“, у: *BH*, 14. мај 1908.

²⁶ „Вујић у Абацији“, у: *BH*, 22. август 1902.

се брије нити косу да реже код другог до једино код Србина. Свој свог треба да помаже.²⁷ Али већ и ове рекламе говоре колико су се две средине упознавале и повезивале, па се може говорити о двосмерном карактеру међусобних веза, јер посете приморским крајевима нису утицали само на госте из Србије већ су неизбежно мењали и средину „примаоца“, односно Опатију, у којој су направљене радње са српском робом, као што су стигли и рентијери и брице, који су додатно продубљивали новоуспостављене везе. Иако је наизглед та реклама позивала на националну поделу чак и када је шишање у питању, појава „српских брица“ за потребе „српских туриста“ неминовно је повезивала две средине и подстицала нова познанства.

Пред балканске ратове почела је да се развија још једна врста туризма на Приморју. Добростојећи становници Београда почели су да зидају виле на мору, па је вест о првим таквим подухватима објављена у дневној штампи: „Из Новог краја Фиуме јављају нам да су од пре неколико дана два Србина из Београда: Д. Бранковић и В. Лукић купили земљиште на једном од најлепших места крај самог мора у намери да подигну виле за себе и своје породице.“²⁸ Извесно је да је и та нова мода утицала на обе средине и да је долазак туриста и „викендаша“ из Србије помагао успостављању ближих „комшијских“ веза.

Посебну врсту туризма чинила су организована путовања која су за свој првенствени циљ имала упознавање „братских крајева“ и циљано изражавање блискости. Први свечано организовани излет „у Словеначку“ био је у лето 1905. године. Како су новине писале, био је то израз жеље Београђана да се Словенцима „на тај начин неколико одуже за њихово обилно учешће приликом крунисања и отварања Прве Југословенске уметничке изложбе“. Програм је предвиђао учешће гостију из Србије на свечаностима у част словеначког романтичарског песника Франца Прешерна и посету Постојнској јами.²⁹ Занимљиво је да су у оглашавању излета организатори навели да очекују чак 130 пријављених, мада немамо податке колико их је на пут и отишло. План је био да се у Загребу промени воз и да се у том граду туристи задрже читаво преподне, укључујући и ручак.³⁰

Велика посета Словенаца Београду била је организована пет година касније, у лето 1910. године. Било је то гостовање чији је део посвећен солидарности поплављеним Ресавцима, али је читава та посета изазивала велико узбуђење у престоници. Било је предвиђено да гости буду угошћени у „Грађанској Касини“, установи која је имала огроман значај за друштвени живот тадашњег Београда, јер су ту одржавани најважнији балови, концерти, изложбе и предавања, који су

²⁷ „Допис с Приморја“, у: *ВН*, 10. јул 1910.

²⁸ „Београђани на приморју“, у: *ВН*, 3. фебруар 1912.

²⁹ „Излет у Словеначку“, *ВН*, 10. јун 1905.

³⁰ „Програм излета у Словеначку“, *ВН*, 16. јун 1905.

одређивали урбани живот и постављали модне стандарде.³¹ У плану је била и посета гробу тада преминуле познате београдске глумице словеначког порекла Веле Нигринове, те Саборној цркви и осталим знаменитостима града. Гости су одведени и на два излета: лађом у Смедерево, па на Топчидер, где су, како су писале новине, одржаване народне свечаности. После тога била је припремљена закуска у познатом излетишту Смутековцу и кермес на Калемегдану,³² што показује да је том новом заједништву дат знатан простор на мапи града, баш на оним местима која су Београђанима била омиљена и где су била централна места урбаног живота.

Посебну пажњу заслужују вести о три словеначка матуранта, који су, након завршетка велике словеначке посете, остали у Београду. На основу каснијег писања новина, сазнајемо да су млади Словенци у Србији остали читав месец дана, искористивши ту прилику за туристичко упознавање разних крајева земље. Њихова жеља да Србију детаљно упознају јасно се може читати из чињенице да су земљу обилазили пешице, па да су из Београда отишли у Обреновац, Ваљево и даље пут Ужица и Вишеграда.³³ После окончања посете, новине су јавиле да су, пристигавши у Љубљану, они изјавили захвалност браћи Србима за леп дочек и испраћај и да су им слали, како су се новине трудиле да пренесу на словеначком „срчне поздраве“.³⁴

У години која је претходила балканским ратовима интензивирале су се посете, чији је циљ било боље упознавање међу југословенским народима. Посебно у јануару 1912. године може бити занимљива посета Загребу групе од двадесетак виђенијих Београђана, међу којима су били и Светомир Николајевић и Станислав Бинички са супругама. Новине су преносиле да су виђени Београђани том приликом разгледали град и присуствовали извођењу *Тоске* у Хрватском народном казалишту. Занимљиво је да су новине објавиле како су та два угледна Београђанина „дошли као изасланици београдске слободно-зидарске ложе“ да би присуствовали свечаном отварању загребачке ложе.³⁵ Та вест даје занимљив допринос теоријама о значају масонских ложа у стварању Југославије, али и о томе да су њихове активности новине јавно пратиле и саопштавале.

Истраживања раног туризма показују да посете нису биле само на тако високом друштвеном нивоу, што управо доказује почетну тезу да је југословенство, као део нове масовне културе, дошло до нижих друштвених слојева и стекло масовну подршку. Тако је, исте године кад је била и висока масонска посета, и

³¹ Дубравка Стојановић, *Калдрма и асфалт, урбанизација и европеизација Београда 1890–1914*, Београд 2008, стр. 265.

³² „Словенци у Београду“, у: *ВН*, 26. јун 1910.

³³ „Стигли у Љубљану“, у: *ВН*, 12. август 1910.

³⁴ „Стигли у Љубљану“, у: *ВН*, 12. август 1910.

³⁵ „Били у Загребу“, у: *ВН*, 25. јануар 1912.

једна ђачка екскурзија одвела српске ђаке у Загреб, где су посећивали музеје и Максимира, после чега су наставили пут до Љубљане и Трста.³⁶ Пред крај тог лета стигла је у Београд једна група Словенаца и Хрвата „који су дошли да се ближе упознају са Србима из Краљевине и Бугарима“. Било је предвиђено да посете Јагодину, Ниш и Београд.³⁷

Носиоци југословенства

Иако је, како је речено, Југославија била централна истраживачка тема током постојања те државе, њени идејни корени били су мање истражени од политичких поступака, који су, нарочито током Првог светског рата, водили ка њеном стварању. Будући да је и сама деценија пред Први светски рат, иако позната као „златно доба српске демократије“, недовољно истражена,³⁸ настао је празан научни простор, који је омогућио да се данас појаве тврдње да југословенске идеје није било пре Првог светског рата. Напротив, истраживање јавног говора, скупштинских бележака или штампе о југословенству брзо и лако доказују да је Југославија била широко прихваћени концепт код свих политичких странака и код интелектуалне елите. Већ су и сами савременици анализирали тај феномен и распрострањеност југословенске идеје, закључујући да је она у потпуности освојила јавно мњење. Тако су представници левог крила Самосталне радикалне странке и њихов *Дневни лист* 1910. године писали: „за цео паметан свет у Србији, изузимајући патриоте око *Правде*, 'интелектуалце' око *Вечерњих новости* и државнике око покојног *Недељног прегледа*, је јасна велика, историјска вредност југословенске идеје. Та животна и спасоносна идеја последњих седам-осам година учинила је огроман напредак. Данас се без икаквих претеривања може казати: југословенска идеја је захватила све боље елементе и умније људе у нашим крајевима и сваки дан доноси јој један нови успех.“³⁹ Партијски неутрална, али изразито југословенски оријентисана *Политика* већ је 1906. године закључивала: „Идеја коју је некада заступао само Штросмајер постала је данас доминантна идеја свију трезвених српских и хрватских политичара.“⁴⁰ Главни идеолог Народне радикалне странке, која је на власти с мањим прекидима била од преврата 1903. године, до стварања Југославије, Стојан Протић је у својој брошури посвећеној српско-хрватском

³⁶ „Наши ђаци у Загребу“, у: *ВН*, 27. март 1912.

³⁷ „Словенци у Београду“, у: *ВН*, 23. август 1912.

³⁸ О стању истражености времена 1903–1914. види у: Дубравка Стојановић, *Србија и демократија 1903–1914. историјска студија о „златном добу“ српске демократије*, Београд 2003.

³⁹ „За Словенски југ“, *Дневни лист*, 16. новембар 1910.

⁴⁰ „Штросмајер“, у: *Политика*, 28. август 1906.

јединству приметио да с изузетком војвођанске *Заставе и Правде*, „није познато да у свем нашем народу има људи који другачије мисле“.⁴¹

Али занимљиво је да су и они који су у јавности били нападани као противници уједињења, заправо такође давали јавне изјаве у корист нове заједнице иако су чували мање резерве. Писање *Вечерњих новости*, које су оптуживане за антијугословенске ставове, управо је окосница и главни извор на коме почива овај рад и показује да су веома много и те новине утицале на „ширење југословенског ваздуха“, док је Стојан Новаковић, вођа Напредне странке, чији је лист била *Правда*, недвосмислено писао: „Уједињујмо, уједињујмо, срце онога на Тимоку и онога украј Гружа на мору Јадранскоме, онога из Скадра на Бојани и онога на Морави и онога на Уни и онога на хладном Вардару.“⁴² Чак је и *Пијемонт*, гласило Црне руке, која важи за окосницу великосрпског концепта, без дилеме у свом програмском тексту стао на страну ширег концепта уједињења: „Треба званично не само сматрати да су Срби и Хрвати један народ већ да су Бугари и Словенци њихова најближа браћа и да је рад на уједињењу или савезу ових једнокрвних племена једина национална политика Србије.“⁴³

Ти и многи други текстови, изјаве, говори показују да је у целом политичком спектру, од социјалдемократа који су били заступници идеје балканске федерације и самосталаца на левици, преко владајућих радикала, до десних напредњака или црнорукаца, идеја Југославије у деценији пред Први светски рат постала опште место политике у Београду и да, са изузетком неких медија или десно оријентисаних интелектуалаца, она није имала веће противнике.

За ту тему булеварска штампа представља прворазредни историјски извор, јер је поред основних информација, доносила и „пикантерије“ којима су зачињаване штуре информације. Од тих пикантерија за овакву врсту друштвене историје посебно је значајно што су, у преношењу градских вести, често навођена имена грађана који су учествовали у манифестацијама или били чланови организационих комитета. Захваљујући томе можемо да пратимо социјалну структуру носилаца јавног живота и да сагледамо улоге одређених друштвених група и занимања у организовању друштвеног живота. То је посебно важно за ову тему, јер нам приближава социјалне корене југословенства и показује који су појединци и представници којих слојева били носиоци те идеје.

Спискови организатора и учесника сведоче о томе да су представници врхова власти подржавали сусрете „Југословена“ и да су својим присуством тим догађајима давали ауторитет и подршку власти. Свечаности крунисања, које су у потпуности биле посвећене Југославији, више него недвосмислено

⁴¹ Стојан Протић, *Хрватске прилике и народно јединство Срба и Хрвата*, Београд 1911, стр. 98.

⁴² *Srd*, 31. јануар 1908.

⁴³ „Програм Пијемонта”, у: *Пијемонт*, 21. август 1911.

говоре о подршци коју је двор Карађорђевића давао тој идеји. И на другим манифестацијама, па и оним које су имале карактер народних забава, често се у новинама могло прочитати да су присуствовали представници Двора, па чак и када се писало о бесплатним концертима за грађане на Калемегдану.⁴⁴ И градске власти су подржавале такве свечаности, па се у новинама може наћи податак да је председник општине на отварању југословенске свечаности држао говор, као што је то било у случају гостовања љубљанског хора „Звон“.⁴⁵ Како су новине извештавале, њиховом концерту у Народном позоришту је, уз представнике Двора, присуствовао и дипломатски кор, што је политичкој подршци давало додатну ноту међународне подршке.⁴⁶

За ову врсту истраживања посебно су важни „мали, обични људи“, који су се преко организација цивилног друштва укључивали на јавну сцену, повезујући на тај начин различите нивое деловања – они су своју приватну друштвену позицију стављали у јавну функцију, али су и та јавна кретања спуштали на ниво своје куће, круга пријатеља, породице. На тај начин повезивале су јавно и приватно, а идеје шириле новим друштвеним капиларима, постајући део свакодневне праксе ширих слојева друштва.

Анализе спискова учесника и организатора могле би да послуже као уџбеник за анализу националних покрета и њихових носилаца. Готово као по замишљеној листи, имена су сведочила о учешћу грађанске елите у тим дешавањима, обједињујући тачно оне друштвене групе које се сматрају за кључне у стварању и дисеминацији националних покрета. Изванредан је пример и прва званична посета београдског грађанства Љубљани, за коју смо навели да је бројала око 130 људи. Нажалост, списак свих путника није сачуван, али имена организатора више него недвосмислено показују да је реч о социјалној и интелектуалној елити престонице. На челу одбора налазио се Јован Цвијић, географ и етнограф, један од најважнијих и најполетнијих носилаца југословенства и оних који су своју струку користили да би доказали и постојање динарске расе, као оне која народе словенског југа повезује дубље од самог језика, порекла или културних сличности. Уз њега је ту био Владислав Рибникар, власник и главни уредник водећег независног дневног листа *Политика*. Већ је присуство водећег научника и власника медија довољно да уџбеничка листа носилаца национализма буде потврђена. Али на то долази представник државне администрације да би се показало како идеја није субверзивна и да би све било као на филму, богати трговац Марко Вулетић. Будући да је његова радња у огласу наведена као она у коју се могу пријавити излетници, сазнајемо да се она налазила у главној, Кнез

⁴⁴ „Концерт Словенског југа“, у: *ВН*, 5. август 1911.

⁴⁵ „Словенци у Београду“, у: *ВН*, 26. јун 1910.

⁴⁶ „Концерт љубљанског Звона“, у: *ВН*, 26. јун 1910.

Михаиловој улици, што јој је давало посебан значај у ондашњој мапи града и елити, а излету у Словенију давало значење моде и градског тренда.

Посебна је у дисеминацији осећања заједништва била улога студената, који су често приређивали и заједничке светковине. Врхунац је била посета Босанаца Београду. Њихови дневни излети су сваког дана почињали из зграде Универзитета, што је такође значајно, јер то, дакле, није био само покрет самосталних студента већ је иза њих стајала и моћна установа каква је Универзитет.⁴⁷ Занимљиво је да је и врх организације био уређен, како се то много касније говорило, „по кључу“, односно чинили су га српска студенткиња на месту председнице и мостарски студент Осман Ђикић, као њен потпредседник. У новинама се посебно напомињало да је Љубица Стакићева студенткиња математике, што је било посебно важно, јер је указивало на способности и високу интелигенцију главне организаторке, те на њену еманципованост. И, наравно, од огромног је значаја што је она била девојка, јер је Београдски универзитет био поносан на школовање девојака, што је био значајан доказ модерности.⁴⁸

Али није све остало на елити и зато је ова врста истраживања посебно важна, јер спушта сонду дубље него што се до сада знало. Тако је значајан излет ђака из школе за сточарство и планинско газдовање из Краљева, који су са својим професорима отишли на пут у Загреб. Они су тамо разгледали град, посетили музеј и пољопривредна газдинства. У Крижевцима су били гости тамошње Ратарске школе, а одатле су отишли даље у Љубљану.⁴⁹ Та информација значајна је не само што због сарадње међу пољопривредницима, дакле најширег слоја становништва већ и што су и такве информације доносиле дневне новине. То истовремено говори о значају тих посета за тадашњи друштвени живот, али и о томе да су такве информације продубљивале осећање заједништва.

Емоције и политика

Када се говори о „свакодневном југословенству“, важно је имати на уму да су новине које су преносиле информације своје текстове често „зачињале“ преношењем снажних емоција које су контакти изазвали и реакције публике које су неретко биле веома бурне. Већ је прво велико гостовање хрватских уметника у време крунидбених свечаности 1904. године изазивало у јавности велико узбуђење, а новине су додатно појачавале емоције. Један од најбољих примера био је велики променадни концерт, одржан у Народном позоришту, у присуству краља Петра и престолонаследника Ђорђа. Он је у новинама био

⁴⁷ „Дошли су нам драги гости”, у: *BH* 28. јун 1912.

⁴⁸ „Дочек у Земуну и Београду”, у: *BH*, 28. јун 1912.

⁴⁹ „Наши ђаци у Загребу”, у: *BH*, 27. март 1912.

пропраћен еуфоричним текстовима, који су наглашавали емоције и узбуђење: „У свих слушалаца су били пробуђени и устрептали сви осећаји који се нису могли стишати за дуго после изласка из позоришне зграде. Позориште је било пуно, ни једног јединог места није било празног. Напунила га је већином југословенска младост. Одушевљење, занос, свежина, интелигенција и омладина и још много што шта друго лепо, идеално, бујно засењавајуће, уз дискусију о великим, значајним и замашним идејама ушло је било синоћ у наше Народно позориште да освоји оне који слушају југословенску уметност и уметнике који освајају.“ Сudeћи по истом тексту, посебан утисак оставило је београдско певачко друштво „Обилић“, када је запевало *Славију*, после чега се „међу слушаоцима припремала права бура у изливу осећања, која је и избила, на крају, као заглашно аплаудирање“⁵⁰.

Писање штампе о гостовањима појединих хрватских уметника преносило је и расположења са улица српске престонице. Занимљива је била дебата која се развила у штампи о догађају на централном градском тргу, који се тада звао Позоришни трг, после гостовања хрватске глумице, како је у новинама писало „наше миле гошће и уметнице г-дјице Крњићеве“.⁵¹ После завршетка представе, како описују *Вечерње новости*, на тргу је био организован њен испраћај у Загреб: „После представе кад се Крњићева појавила на вратима одушевљена омладина која је чекала клицала је одушевљено и једногласно: „Живела Крњићева“. (...) Кола су вукли одушевљени омладинци, а око кола орило се из стотина грла: „Живела Садома! Живела Крњићева!“ Сличне реакције побудило је и гостовање Нине Вавре, загребачке глумице која је у априлу 1908. године гостовала у Народном позоришту, што је изазвало разнеженост новинског извештача: „И овог пута умела је да изговара јасно и лепо речи јужњачким дијалектом, да је просто било милина слушати.“⁵² Као миљеница критике и београдске публике, Нина Вавра је наредне, 1909. године, потписала и уговор са београдским позориштем о сталном ангажману.⁵³

Врхунац сарадње било је гостовање Загребачке опере у Београду, у пролеће 1911. године. Због одушевљења публике уметници су, уместо предвиђених шест, извели 16 представа, приказавши дела Сметане, Чајковског, Бизеа, Вердија, Пучинија и Албинија,⁵⁴ што је подстакло тадашњег управника Народног позоришта Милана Грола и загребачког интенданта да преговарају о систематским наизменичним гостовањима и сталној сарадњи,⁵⁵ што је било прекинуто

⁵⁰ „Импесије са југословенске вечери“, у: *ВН*, 8. септембар 1904.

⁵¹ „Пред позориштем“, у: *ВН*, 15. јун 1909.

⁵² „Друга г. Ваврина представа“, у: *ВН*, 29. април 1908.

⁵³ „Ангажман г-дјице Вавре“, у: *ВН*, 1. август 1909.

⁵⁴ С. Батушић, „Гостовања Народног позоришта...“, стр. 507.

⁵⁵ С. Батушић, „Гостовања Народног позоришта...“, стр. 507.

ратовима који су почели наредне године. *Вечерње новости*, које су иначе биле блиске обреновићевцима и напредњацима, дакле тадашњој опозицији, и биле оптуживане за антијугословенске ставове, из дана у дан су извештавале о посети великог ансамбла загребачке опере од 120 уметника. Пишући о том гостовању, новине су наводиле да је „гостовање опере братског нам хрватског народа, освојило (је) Београђане“, којима су поручивали да „буду уверени да све што у збијеним редовима буде казано потиче из искрених срца, као што је искрено и пуно љубави и оно бурно синоћње поздрављање“.⁵⁶ Чињеница да су представе извођене пред препуном салом наводила је критичаре да закључе како „време гостовања Хрватске опере можемо назвати свечаним данима за Београд“.⁵⁷ Био је то само део опште атмосфере која је наглашавала заједништво с другим јужнословенским народима, које је подржавала тадашња српска власт, али и целокупна опозиција, видевши у својој земљи матицу тог окупљања, југословенски Пијемонт.

Посебно су новине преносиле гостољубиву праксу да се гости дочекују на железничкој станици и са ње испраћају. По неке госте домаћини су одлазили у најближи аустроугарски град Земун, одакле су их лађама, уз свечану пратњу, а често и музику, доводили у Београд.

Посебно емотивно описиван је долазак Тузлака на челу са Смаил Агом Ћемаловићем, матурантом, како је писало, из Херцег Босне.⁵⁸ Гости су прво били дочекани у Земуну, а затим свечано превезени у Београд. Новине су преносиле да се у Земуну још издалека почело с махањем марамима и капицама, док је на београдској железничкој станици дочек био велики, свечан и сјајан.⁵⁹ Медијима је било важно да стално наглашавају како је посета на приредбама у час Тузлака била огромна, па су „по суделовачима и по обиљу и извођењу концерата и по посетиоцима, могли уважени и мили гости видети колико их ценимо и волемо“.⁶⁰ Новине су чак посебно захваљивале организаторима за то што су, као у случају гостовања Сарајлија, свесрдно предусрели и испратили сестре и браћу Сарајлије,⁶¹ као што су наглашавале да је испраћај Босанаца из Београда био „диван и одушевљен“.⁶² Преносили су и да су поједини грађани Београда, у свом одушевљењу, и лично желели да допринесу новоуспостављеним везама и емоцијама, па су новине јављале да су многи Београђани, „који су се зимус упознали са члановима Слоге послали (су) у Сарајево телеграфске поздраве“, користећи тако и најмодернија средства комуникација да изразе своје

⁵⁶ „Хрватска опера“, у: *BH*, 20. мај 1911.

⁵⁷ „Хрватска опера“, у: *BH*, 21. мај 1911.

⁵⁸ „Огромна посета у част гостију“, у: *BH*, 30 јун 1912.

⁵⁹ „Дочек у Земуну и Београду“, у: *BH*, 28. јун 1912.

⁶⁰ „Огромна посета у част гостију“, у: *BH*, 30 јун 1912.

⁶¹ „Слога“ и „Књегиња Љубица“, у: *BH*, 14. новембар 1910.

⁶² „Обилић у Сарајеву“, у: *BH*, 20 мај 1911.

ставове и емоције. У свему томе новине су преносиле атмосферу са бројних свечаности, дочека и испраћаја, али су активно учествовале у креирању тог новог осећаја заједништва, исцртавајући замишљену заједницу будуће државе свих Јужних Словена.

Већ почетни резултати истраживања ове теме недвосмислено показују да је идеја југословенства била далеко више заступљена у свакодневици обичних грађана Београда у деценијама пред Први светски рат него што се то раније мислило. Као што је на почетку речено, овај рад требало би да буде подстицај за даља истраживања разнолике историјске грађе која сведочи о том феномену, али већ увид у писање штампе, посебно оне булеварске, говори о томе да се „осећање југословенства“ проширило на многе делове друштва, од публике која је посећивала културне манифестације, преко удружења гостионичара до ученика пољопривредне школе. Ти подаци доводе у питање тезу да југословенство није никада прешло све фазе познате Хрохове поделе националних покрета. Извесно је да се у почетку оно појавило, као што и предвиђа фаза А, код „пробуђених“ интелектуалаца. Што се Србије и њене политичке сцене тиче, недвосмислена је подршка тој идеји свих политичких странака, што би одговарало фази Б. Али овај рад је показао да нису тачне оцене⁶³ да југословенство није отишло даље од политичких елита и да није „сишло у народ“, што би означавало фазу Ц. За такве закључке потребно је још истраживања, али подаци наведени у овом чланку ипак говоре о томе да је та идеја била далеко дубље и шире прихваћена него што је то ранијим истраживањима показано, те да друштвена историја, историја културе и историја свакодневног живота још имају много тога да допринесу нашим сазнањима о тој теми. Ако прихватимо овакве закључке и појачамо их додатним истраживањима, могли бисмо да направимо платформу за даља размишљања о идејама заједништва на словенском југу, али и о новим феноменима југоносталгије која се појављује у многим срединама бивше Југославије, и то опет највише у областима масовне културе. Могла би се онда поставити теза о југословенству које је истрајније од југословенске државе, које је далеко од ње старије, али показује јасне знаке да ју је и надживело. Тиме би се флоскуле о Југославији као вештачкој творевини додатно оспориле, а поставило би се, изнова, питање узрока неуспеха заједничке државе.

⁶³ Dimitrije Đorđević, „Yugoslavism: Some Aspects and Comment“, in: *Southeastern Europe*, I, 2 (1974), p. 14.

Summary

Dubravka Stojanović, Ph.D.

Yugoslavia before Yugoslavia. Yugoslavism in the everyday life of Belgrade 1890-1914

The initial results of the study “everyday Yugoslavism” undoubtedly shows that the idea of yugoslavism was far more present in everyday life of ordinary citizens of Belgrade in the decades before the First World War than it was previously thought. Analysis of the press, precisely short news about the life in Belgrade, on a variety of cultural activities and events that are painted life of the capital city and reflected deeper political ideas and processes, showed that the idea of yugoslavism was far deeper and more widely accepted than earlier studies indicated. Further research in the field of social history, cultural history and the history of everyday life are necessary for a comprehensive insight into the knowledge of the topic of “yugoslavism.” About the ideas of unity among the South Slavs, but also the new yugonostalgia phenomenon that occurs in many areas of the former Yugoslavia, and again in the most areas of mass culture needed a further consideration. This consideration could lead to a thesis on yugoslavism, which is more durable than the Yugoslav state, which is away from her older, but shows clear signs that it is out-lived. This thesis would clichés about Yugoslavia that is an artificial creation further disputed, and the question would be, again, the question of the causes of the failure of the shared state.